



İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 3, 2017

Sayfa: 1976-1997

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[18-08-2017] – [17-09-2017]

Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlanzade Rıfat Bey

Yakup KAYA

Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF

Asst.Prof., Necmettin Erbakan University

Social and Humanities Faculty

Orcid ID: 0000-0002-9951-2844

ykaya@konya.edu.tr

Ersin MÜEZZİNOĞLU

Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İİBF

Asst.Prof., Karabük University,

Economics and Administrative Sciences Faculty

ersinmuezzinoglu@karabuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-7095-7869

Öz

Mevlanzade Rıfat Bey II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devlet yönetimine giderek hakim olan İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı basın, partiler ve dernekler yoluyla mücadele etmiştir. Temelde Meşrutiyet taraftarı olan ve fakat İttihatçıların politikalarına sert bir muhalefetle karşı duran Mevlanzade, Osmanlılıkla başladığı fikir serüvenini I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kürtçü kimliği ile sürdürmüştür. Milli Mücadele Döneminde ise Millî Mücadele ve Mustafa Kemal karşıtlığı ile de öne çıkmış ve milli hareketin zaferi sonucunda yurt dışına çıkmıştır. Makalede Mevlanzade Rıfat Beyin bir muhalif olarak siyasi ve ideolojik kimlik tahlili yapılmıştır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki, Jön Türkler, II. Meşrutiyet ve 31 Mart Olayı, Milli Mücadele ile ilgili döneme ait bazı anılar, telif ve tetkik eserler; özellikle de Mevlanzade'nin eserleri, sahibi ve yazarı olduğu Serbesti Gazetesi'ndeki yazıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki Partisi, Mevlanzade Rıfat, Millî Mücadele, Mustafa Kemal, Serbesti Gazetesi, II. Meşrutiyet,

Political And Ideological Identity of Mevlanzade Rıfat Bey

Abstract

Mevlanzade Rıfat opposed the Party of Union and Progress, which became a dominant power after 2nd Constitutional Era, through media, political lobbying and NGO's. Despite supporting the Constitution, he still stayed firm against the policies of Committee of Union and Progress adamantly, and after the World War I he abandoned Ottomanism and became a pro-Kurdish figure. He is known for his opposition to National Campaign and Mustafa Kemal thus he fled to abroad after the victory of Turkish National Movement. In the article, his political and ideological identity as an opponent is analyzed. Memories, researches and books related to Committee of Union and Progress, Young Turks, 2nd Constitutional Era, and 31 March Incident and especially his own works and articles in his newspaper "Serbesti Gazetesi" are used.

Keywords: Liberals Party, Committee of Union and Progress, Mevlanzade Rıfat, Turkish National Movement, Mustafa Kemal, The Journal of Serbesti, Constitutional Monarchy II, ,

Giriş

II. Meşrutiyet Döneminin matbuat ve siyaset hayatında önemli bir kişilik olarak yazılar kaleme alan ve dönemin birçok politik olayında adından söz ettiren Mevlanzade Rıfat Bey'in biyografisi ile ilgili esasta[esasında] çok da kapsamlı ve doyurucu bir kaynak yoktur denilebilir. Bu meyanda Mevlanzade Rıfat Bey'in yaşam öyküsü daha çok kendi kaleme aldığı anılarından ve Serbesti başta olmak üzere çeşitli gazetelerde yayınladığı bazı makalelerden hareketle sınırlı da olsa öğrenilebilmektedir. Ayrıca Mevlanzade Rıfat Bey ile ilgili Ali Birinci'nin 'Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat' isimli tercüme-i hal çalışmasından da önemli bilgiler elde edilebilmektedir.

Mevlanzade Rıfat kütüphaneci Abdurrahman Nâcim'in oğludur. Babası 1867'den itibaren İstanbul'da kütüphaneler müfettişi olarak görev yaparken, Mevlanzade Rıfat 1869 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mevlanzade Rıfat'ın ilk gençlik yılları ve öğrenim hayatı ile ilgili pek açık bilgiler bulunmamaktadır. II. Meşrutiyet Döneminde bizzat kendisi tarafından kaleme alınan eserlerinde de hayatının ilk gençlik evresine dair doyurucu bir bilgi vermemiştir¹.

Mevlanzade Rıfat Beyin Siyasi Yaşamı

II. Meşrutiyet'ten önce Mevlanzade Rıfat, Sultan Mehmet Reşat'ın adamı olduğu iddiasıyla on iki yıl hapis ve sürgün cezasına çarptırılmıştır. Yemen'in Sana şehrinde sürgün hayatı yaşayan Mevlanzade Rıfat II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908) ile İstanbul'a dönmüştür². İstanbul'da ilk ziyaret yeri yeni dönemin ve iktidarın simgesi İttihat ve Terakki merkezi olmuş ve burada II. Abdülhamit'in derhal tahttan indirilmesini³ teklif etmiştir. Bu dönemde bilinen ilk eylemi İttihat ve Terakki'den ayrı olarak teşekkül eden ilk yarı siyasi yapı konumundaki 'Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'⁴ içerisinde yer almasıdır. Bu cemiyetin yayın organı olan Hukûk-ı Umumiye gazetesinin mesul müdürlüğünü⁵ yapan Mevlanzade Rıfat

¹ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2001), s. 381.

² *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, (Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları, 1992), s. 5. Bu eser Mevlanzade Rıfat'ın Osmanlıca kaleme alınmış 'Hakk-ı Vatan Yahud Tarık-i Mücâhedede Hakikat Ketm Edilemez, İstanbul 1328' isimli anılarının transkripsiyonudur. Aynı anının bir başka transkripsiyonu için bkz. *Sürgün Hatıralarım*, (Yay. Haz. Mithat Kutlar, İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.)

³ *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, s. 12.

⁴ Cemiyetle ilgili kısa ve öz bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, (İstanbul: Arba Yayınları, 1995), s. 232-236.

⁵ *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, s. 12.



böylece matbuat alemine adım atmıştır (16 Eylül 1908). 1 Aralık 1908'den itibaren ise kendisiyle simgeleşen Serbesti gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Serbesti gazetesi imtiyaz sahibi olan Mevlanzade Rıfat giderek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve onun uzantısında kurulan hükümetlerin amansız rakibi konumuna evrilmiştir. Meşrutiyet Döneminde Küçük Sait Paşa kabinesinden sonra kurulan Yusuf Kamil Paşa hükümeti ile ciddi ölçüde anlaşmazlığa düşen Mevlanzade Rıfat, sahibi olduğu Serbesti gazetesi yoluyla Yusuf Kamil Paşa'yı sert bir üslupla eleştirmeyi sürdürmüştür. Mevlanzade Rıfat'ın tespitine göre Yusuf Kamil Paşa Kanun-ı Esasî'yi tam olarak yürürlüğe koymamakta, basın hürriyetine sınırlandırmalar getirmekte ve Meşrutiyet rejimini baskı altında tutmaktadır⁶. Bu dönemde İttihatçıların önemli bir rakibi olan Ahrar Fırkası'nı destekleyen Mevlanzade Rıfat⁷, bizzat bu fırkanın üyesi olmasa da gazetesi aracılığıyla yaptığı propagandalarda ve Ahrar temsilcilerine⁸ gazetesinde ayrıcalıklı bir yer vermesiyle İttihat ve Terakki karşıtlığını tebarüz ettirmiştir. Serbesti'nin yayınlanması sonrasındaki Mevlanzade Rıfat'ın en belirgin yönü ve esas mesleği adeta 'İttihat ve Terakki muhalifliği' olarak betimlenebilir.

31 Mart Olayı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nde yeni bir firar dönemi başlamıştı. Mevlanzade Rıfat yanında Dr. Rıza Nur ve Ahrar Fırkası Kâtib-i Umumisi Nurettin Ferruh beylerle birlikte Mısır'a gitmiştir. Bizzat kendi ifadesiyle Mevlanzade Rıfat aslında bir Ahrar Fırkası mensubu olmamasına ve Meşrutiyet yanlısı bir çizgide olmasına rağmen iktidara hakim olan İttihat ve Terakki'nin politikalarına karşı muhalif bir tutum sergilemesi ve gazetesinde İttihatçıları sert bir dille eleştirmesi⁹ sonucunda 31 Mart'ı takip eden günlerde yurdu terk etmek zorunda kalmıştır.

⁶ Mevlanzade Rıfat'ın Anıları, s. 13, 18 ve 19.

⁷ Birinci, a.g.e., s. 382.

⁸ Bu çerçevede Ahrar Fırkası'nın kurucu önderlerinden Nurettin Ferruh'un (Ahrar Fırkası Kâtib-i Umumisi) İttihat ve Terakki Cemiyetine sıkı eleştirilerinin yer aldığı bir yazı için bkz. Serbesti, 13 Mart 1325.

⁹ Mevlanzade Rıfat'ın Meşrutiyet Dönemindeki bu türden yazılarından birisi için bkz. Mevlanzade Rıfat, "Cani Haydar Bey", *Serbesti*, 14 Teşrinisani 1324, s. 4. Yine Serbesti'de kaleme alınan "Tezbezeb İdare" başlıklı bir başka yazıda Meşrutiyet idaresi istibdat ile eşdeğer görülmekte ve memlekette adeta bir talan yaşandığı ileri sürülmektedir. Bkz. *Serbesti*, 28 Mart 1325. *Serbesti*, "Yazık Bu Millete", 11 Mart 1325, s. 1., *Serbesti*, "Efkâr-ı Umumiye", 12 Mart 1325., *Serbesti*, "Millet-Hükümet", 13 Mart 1325, s. 1., Kıbrıslızâde Şevket, "Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey", *Serbesti*, 15 Mart 1325, s. 2., *Serbesti*, "Lakin Heyhat", 18 Mart 1325, s. 1.



31 Mart Olayı'ndan sonra Hareket Ordusu İstanbul'a gelmiş, duruma hakim olarak Meşrutiyeti korumuş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücü de haliyle pekişmiştir. 31 Mart'ın hemen ertesinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve Divan-ı Harp kurularak zanlılar yargılanmaya başlanmıştır. Sıkıyönetim Başkanlığı'nın 11 Mayıs 1909 tarihli ilanında Mevlanzade Rifat'ın 31 Mart'ın kışkırtıcıları arasında olduğu ve irticaya bulaştığı gerekçesiyle yakalanmasına karar verildiği belirtilmektedir. Mevlanzade Rifat anılarında, mahkemenin bu değerlendirmesini bir hezeyan olarak görmektedir. Mevlanzade'ye göre kendisi, Serbesti'deki fikir ve dava arkadaşları birer hürriyet aşığı mücahittirler. Sultan Abdülhamit ile İttihat ve Terakki yönetimine karşı takındıkları tavır hep hürriyetlerin genişletilmesi ve haksızlıkların önüne geçilmesi çerçevesinde olmuştur. Mevlanzade Rifat, Abdülhamit'e karşı olduğunu ilan eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içerisine Abdülhamit jurnalcilerinin girdiğini, Ahmet Rıza Bey başta olmak üzere hürriyetçi birçok Jön Türk'ün Meşrutiyetten hemen sonra Abdülhamit'ten para ve hediye kabul ederek Sultanın bir nevi güdümünü kabul ettiklerini savunmaktadır. Her devirde hürriyetçi duruşları ve muhalefette sert bir dil benimsemeleri sonucunda hükümetlerin hedefinde olduklarını dile getiren Mevlanzade, bu uğurda Hasan Fehmi'nin¹⁰ şehit edildiğini de söylemektedir. Mevlanzade Rifat ayrıca kendisinin irticayla ilişkilendirilmesini, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti lideri ve Volkan gazetesi sahibi Derviş Vahdeti ile aynı suç ekseninde tarif edilmesini reddetmektedir¹¹.

Mevlanzade Rifat Ahrar Fırkasının bir müntesibi olmamakla birlikte fırkanın adem-i merkezîyetçi görüşlerini benimsemiş ve desteklemiştir. Bir süre Mısır'da kalan Mevlanzade Rifat doktorların tavsiyesi üzerine hastalığının tedavisi için önce Atina'ya sonra da Paris'e gitmiş ve Mevlanzade'ye seyahatinde Nurettin Ferruh eşlik etmiştir. 31 Mart Olayı'ndan önce Paris'e geçerek yurt dışı muhalefet hareketini örgütleyen

¹⁰ Mevlanzade Rifat anılarında 31 Mart Olayı'nı hazırlayan gelişmelerden bahsederken Hasan Fehmi'nin cenaze törenini de zikreder. Serbesti'de Hasan Fehmi'nin cenaze törenine katılan cemiyet, dernek ve çeşitli teşekküllere teşekkür edilmiş ve bu kuruluşlar ayrı ayrı zikredilmiştir. Serbesti, 28 Mart 1325, s. 1.

¹¹ *Mevlanzade Rifat'ın Anıları*, s. 62-65. Mevlanzade Rifat, kendisinin irtica ile ilgisinin olmadığını, bu konunun Divan-ı Harp'in kararı ile de sabit olduğunu ve beraat etmesi gerektiğini açıklamıştır. Bkz. Mevlanzade Rifat, "Bu Derece Ricalden Mahrum muyuz?", *Serbesti*, 20 Temmuz 1328, s. 1. Yine Mevlanzade Rifat'ın İstanbul'a dönmek için Mahmut Şevket Paşa ve Divan-ı Harbi Örfi'ye gönderdiği bir vesika için bkz. Mevlanzade Rifat, "Yazdıklarım", 23 Temmuz 1325, s. 2 ve 3.



Şerif Paşa¹² ile burada görüşen ve aralarındaki bir sözleşme¹³ üzerine de Serbesti'yi Paris'te yayınlamaya başlayan Mevlanzade ile Şerif Paşa'nın arası açılınca Serbesti gazetesinin Paris nüshaları sadece 12 sayı ile sınırlı kalmıştır. Mevlanzade bu gelişmeden sonra Mısır'a dönmek durumunda kalmış ve Mısır'da da Serbesti'yi Hidiv'in yardımıyla yedi nüsha olarak çıkarmış, ancak gazetesini Şubat 1910'da Mısır'da da yasaklanmıştır. Bu süreçte Divân-ı Harbi Örfi Mahkemesi tarafından Mevlanzade hakkında 31 Mart Olayı'na müdahil olduğu¹⁴ gerekçesiyle 10 yıl sürgün cezası verilmiştir. Mevlanzade ilk olarak Paris'te bulunduğu dönemde Şerif Paşa'nın liderliğini yaptığı İslahat-ı Esasi'ye Fırkası(Aralık 1909) üyeleri arasında yer almış ve diğer yandan da Yapıcılar Cemiyeti¹⁵ işine de karışmıştır. Mevlanzade daha sonra gazetesini tekrar çıkarabilmek umuduyla Paris'e geçmiş ve yalnız dört nüsha olarak yayınlatabildiği gazetesinde İttihat ve Terakki ile eski ortağı Şerif Paşa'yı ve onun 'Meşrutiyet'ini eleştirmiştir. Mevlanzade Paris'te ikinci defa gazetesini çıkarırken Hidiv Abbas Hilmi Paşa'dan ve Şeyhülislamzade Ahmet Muhtar'dan maddi yardım almıştı. Bahsi geçen yardımların kesilmesi üzerine Mısır'a dönen Mevlanzade'nin Hidivden gördüğü destek sona erdiği gibi bizzat Hidiv Mevlanzade'nin ülke dışına çıkmasına karar verince

¹² II. Meşrutiyet Döneminin en etkin simalarından birisi olan Şerif Paşa'nın biyografisinin kısa bir özeti için bkz. *Şerif Paşa Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1990), s. 9-14.

¹³ *Şerif Paşa Bir Muhalifin Hatıraları*, s. 53-60 ve s. 61.

¹⁴ Mevlanzade Rifat'a göre 31 Mart Olayı'nda ordu, ulema ve halk arasında ajitasyon yapan kesim Ahrar Fırkası'dır. Fırkanın manevi lideri konumundaki Prens Sabahattin ve Ahrar yöneticilerinden Prens Sabahattin'in de süt kardeşi olan Ahmet Fazıl Beyin 31 Mart Olayı çerçevesindeki değerlendirmelerini buna delil olarak sunan Mevlanzade Rifat, bu meyanda Prens Sabahattin'in 'Biz dururuz dururuz ve siyaset sahnesine böyle çıkarız' dediğini anlatmaktadır. Ancak Prens'in hiç de güven vermeyen hal ve hareketlerini de eleştirmektedir. Kendisi de bir Ahrar destekçisi olan ve İttihatçıların amansız rakibi konumundaki Mevlanzade Rifat, 31 Mart Olayı'ndan sonra padişahın tahttan indirilmesi için çalışmış ve daha sonra kısa sürede bu isteği gerçekleşmeyince sıkıyönetim ortamından dolayı ülkeyi terk etmenin uygun olacağını düşünmüş ve yurt dışına çıkmıştır. Bu arada Mevlanzade'nin yurt dışına çıkışında 31 Mart Olayı öncesinde hararetle muhalif yazılarının halk ve ordu üzerinde yaptığı olumsuz tesirin etkisi de hayli fazladır. Diğer yandan 31 Mart Olayı başlayınca 13-21 Nisan 1909 tarihleri arasında Serbesti'de isyancılara karşı Meşrutiyeti savunur bir dille yazılar kaleme alınmıştır. Bkz. *Mevlanzade Rifat'ın Anıları*, s. 29-56'dan özetlenmiştir. 31 Mart Olayı'na Mevlanzade'nin bakışını tam olarak anlamak için şu esere bakılmalıdır: *31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi*, Sadeleştiren: Berire Ülgenci, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 184 S.

¹⁵ *Mevlanzade Rifat'ın Anıları*, s. 79.



Mevlanzade, Paris yerine Atina'ya gitmeye karar vermiştir¹⁶. Atina'da Rum kökenli Osmanlı tebaasının desteğiyle Faruk (1911, 3 sayı) ve Ceht (1911, 11 sayı) gazetelerini yayınlamıştır. Atina'daki faaliyetlerinde Mevlanzade'ye en çok Sadâ-yı Millet gazetesi sahibi Sava Elagözoğlu destek olmuştur¹⁷. Yunanistan hükümeti sebeplerini açığa vurmaksızın bir müddet sonra Mevlanzade'nin yurt dışına çıkmasını istemiş bunun üzerine de Mevlanzade İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Belirli bir süre Divân-ı Harbi Örfi kararı gereği Bursa'da zorunlu ikamete tabi tutulan Mevlanzade, Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti döneminde çıkan bir aftan yararlanmış ve İstanbul'da Serbesti'yi yeniden yayınlamaya başlamıştır(29 Temmuz 1912). Kullandığı üslup ve dilin sertliği değişmeyen Mevlanzade'nin gazetesi çok geçmeden 1 Eylül 1912'de tatil edilmiştir. Bâb-ı Âli Baskını(23 Ocak 1913) sonrasında hükümete siyasi yayın yapmama sözü vererek İstanbul'da kaldığı anlaşılan Mevlanzade'nin 1913'te Kadınlar Dünyası'nı çıkaran Nuriye Ulviye (Civelek) ile evlendiği anlaşılmaktadır. Mütareke Dönemine kadar bu mecmuanın idare ve yayın işlerine bakan Mevlanzade, Mütareke Döneminde yeniden siyasi sahaya dönmüş ve hatta dönemin ilk siyasi fırkası olan Radikal Avam Fırkası'nı¹⁸ kurmuştur(22 Ekim 1918). Bu fırkanın yayın organı olan İnkılâb-ı Beşer 26 Ekim 1918'den itibaren Mevlanzade öncülüğünde yayın hayatına başlamıştır¹⁹.

Mevlanzade Rifat Beyin Osmanlılık Düşüncesi ve İnkılap Anlayışı

Mevlanzade Rifat koyu bir Meşrutiyet taraftarı olarak matbuat hayatında yazılarıyla tanınmıştı. Yemen'in Sana şehrindeki sürgünden ilk dönüşünde Meşrutiyet'in öncüsü İttihat ve Terakki Cemiyeti binasını ziyaret etmiş ve Meşrutiyetten beklentilerini²⁰ orada dile getirmişti. Meşrutiyetin ilanından önce ve Serbesti'nin imtiyaz sahibi olarak basın hayatında etkin olduğu dönemde Osmanlılık ideolojisinin önemli savunucularından birisi olmuştu.

Serbesti'de kaleme aldığı yazılarından birinde Mevlanzade, Osmanlı tebaası Müslümanların her türlü vergi ve yükümlülüğe tabi olmalarına karşın, yine Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlere nispeten ticaret, sanayi ve eğitimde

¹⁶ Mevlanzade'nin Atina'ya geçerek burada İngilizlerden destek görmesi için bkz. *Mevlanzade Rifat'ın Anıları*, s. 89-90.

¹⁷ *Mevlanzade Rifat'ın Anıları*, s. 91.

¹⁸ Mevlanzade Rifat öncülüğünde kurulan Radikal Avam Fırkası ile ilgili kısa ve öz bilgi için bkz. Tunaya, a.g.e., s. 404-405.

¹⁹ Birinci, a.g.e., s. 382-383.

²⁰ Mevlanzade Rifat İttihat ve Terakki ile yollarını kısa sürede ayıracak ve onları Kanun-ı Esasi'yi uygulamamakla ve istibdat ile suçlayacaktır. Bkz. Mevlanzade Rifat, "Hakk-ı İhtilal", *Serbesti*, 11 Kanunusani 1328.



çok geri kalmış olmalarına ve nüfuslarının da azalmakta olduğunu dikkati çeker. Gayrimüslim tebaanın cüz'i nakdi bedellerle askerliklerini tamamlamaları ve Müslümanların ise genç nüfusunu askere gönderdiğini dile getirir. Mevlanzade Osmanlılık ideolojisi bağlamında yazısına şu önemli tespitleri yaparak devam eder: "Hikmeti acibe üzerine verilen müsaadat sayesinde doğrudan doğruya idare etmekte oldukları mekatip bizim Maarif Nezareti'nin idare-i umumiyesinde bulunan mekatib-i İslamiye'den kat kat muntazam ve ihtiyaca daha salık gibi görülüyor ise de usul-i terbiye ve talim muhafaza-i kavmiyet esasına bina edilmiş olduğundan İttihad-ı Osmaniye karşı derece-i mazarratı tariften müstağnidir. Binaenaleyh her hususta anasır-ı Osmaniye arasında müsavata bihakkın temin edebilecek kavanin ve teşkilat tertip ve tanzim edilmelidir. Her halde terbiyenin bir terbiye-yi umumiye ve Osmaniye olmasını temin etmeliydi²¹."

"Meşrutiyet-i idareye ve bilâ-tefrik-i cins ve mezhep Osmanlıların hukukuna hadim yevmi gazetedir" sloganıyla yayın yapan Serbesti'nin niçin yayımlandığına dair ilk günkü yazıda Mevlanzade şunları söylemektedir: "Serbesti bütün gayesiyle hürdür. Tamamiyet-i mülkiyemizi meşrutiyet idaremizi muhafaza zımında çalışmaktan ictinab etmeyecektir. Efkâr-ı umumiyenin tenvirine ve anâsır-ı muhtelif-i Osmâniye'nin ittihadına çalışmak heyet-i ictimaiyemizi hakikat yek vücud bir hale getirmeye ve harici düşmanlara karşı hazırlamaya say ü gayret eyleyecektir. Serbesti memurin-i hükümetin menafi-i milliyeye muğayir hareketini, bilhassa noksanı daima şiddetle takbih ve tenkid edecektir. Ve bu gibi hareketi ba'ded-tahkik nazargâh-ı millete arz eyleyecek ve hâmi-i hukuk-ı millet olan kanun yegane rehber hareketi olacaktır. Serbesti namus ve cinsiyeti sertâc-ı meslek ittihaz edecektir. Serbesti, meslek itibariyle birbirinden farklı olan cemiyetlerin, komitelerin mürevvici efkârı olduğu takdirde hiçbir şahsın âmâl ve makâsıd-ı siyasiye ve şahsiyesine dahi hadim bulunmayacaktır. Serbesti yalnız hakikati söyleyecek ve milletin şehrah-ı medeniyete vüsûlü çarelerini düşünecektir. Hülasa Serbesti milletimizin bilâ-tefrik din ve unsur bilumum zalimdîde vatandaşlarımızın müdafii ve tercümân-ı efkârı

²¹ Mevlanzade Rifat, "Musavat-ı Umumiye ve Osmanlılık", Serbesti, 10 Teşrinisani(Kasım) 1324(1908), s. 2.



olacaktır. İşte mesleği bundan ibarettir²².” Aynı minvalde Serbesti gazetesinin sahibi olan Mevlanzade Rıfat da gazetenin niçin yayın hayatına başladığını şöyle açıklamıştır: “Vatana millete hizmet yolunda olacağım. Zindanlar vükelamızın o müdebdeb, meşum kâşânelerinden daha şanlıdır. Bu niyet ve itikad ile meslek-i serbestide devam edeceğim. Vükelânın menâfi-i milliyeye muğayir tecâvüzât-ı gadirane ve makarrât-ı kânun-ı seknânesini gördükçe yine tenkidden geri kalmayacağım. Mahkum ettiler. Evet etsinler, mezara kadar evet mezara kadar hakikati müdafaada sebat edeceğim.” Mevlanzade bu yaklaşımıyla liberal Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde hizmet verecek olan Serbesti'nin sahibi olarak hükümetlere, idarenin her türlü temsilcilerine ve kendince haksızlık addettiği meselelere çekinmeden, zülfiyare dokunarak ve pervasızca karşı koyacağını dile getirmektedir.

Serbesti'de beklenen inkılabın ne olduğu noktasında bir değerlendirme yazısı kaleme alınmış ve geçmiş hükümetin yaydığı 'fesat ve fitnenin' mevcut hükümet tarafından giderilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Eğer bu sağlanmazsa Osmanlı Devleti'ndeki ittihat fikrinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Yazıda Avrupa ve Amerika'da sosyoloji ve ekonomi alanındaki bilim insanlarının Osmanlı Devleti'ndeki Meşrutiyet üzerine kafa yordukları ve Meşrutiyetin doğru bir yolda ilerlemesi için gayret sarf ettikleri, ancak Osmanlı'daki alimlerin memleket meselelerinden bir hayli uzak bir çizgide oldukları belirtilmiştir. Paris'te yayınlanan Korispondans Düryan adlı bir gazetede bu konuda 'tevs-i mezuniyet' ile tek bir kanunun bütün Osmanlılara teşmil edilmemesi gerektiği ileri sürülmekte ve Serbesti'nin de aynı düşüncede olduğu ifade edilmektedir²³.

Mevlanzade Rıfat Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'ye karşı kurulmuş olan ve Osmanlı Devleti'nde 'adem-i merkezîyet(yerinden yönetim) fikrini savunan liberal bir parti konumundaki Ahrar'ı desteklemekle birlikte hiçbir zaman bu partinin asli bir üyesi de olmamıştır. Kendi ifadeleriyle Osmanlı ülkesinde hürriyeti daha da genişletecek ve yabancı unsurlardan arındırılmış homojen bir siyasi parti kurmak için arkadaşlarıyla birlikte çaba sarf etmiştir²⁴.

Mevlanzade Rıfat'ın liberal Osmanlılık ideolojisi ve amaçladığı inkılabın ana düşünce sistemi anılarından şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “Biz gerçek bir inkılâb meydana getirmek, yani hükümetimizin yönetim kurallarını başka bir renk ve kalıba sokmak ve bu suretle vatanın geleceğini ve

²² *Serbesti*, 5 Teşrinisani(Kasım) 1324(1908).

²³ 'İnkılâb-ı Muntazır', *Serbesti*, 14 Mart 1325, s. 1.

²⁴ *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, s. 20.



bağımsızlığını esaslı surette güvenceye almak istiyorduk. Evet biz, eski unsurları tümüyle tasfiye etmek ve devletin idari işlerini yeni unsurların elinde görmeyi arzuluyorduk. Evet biz, eskimiş bir yönetimi, eskimiş kanunları, eskimiş örgütü, yine eskimiş devlet büyükleriyle onarmaya çalışmak gibi boşuna vakit kaybettirecek bir yola sapmak istemiyorduk. Evet biz, bütün yönetim örgütümüzü, bütün kanunlarımızı temelinden değiştirmek ve böylelikle ilerlemeyi sağlamak arzusunda bulunan bütün milletler gibi sosyal ve idari kurallarımızı yeniden sağlam temeller üzerine kurmak istiyorduk. Evet biz görüyorduk ki Yakova'da bulunan bir Arnavut ile Necd'de bulunan bir Vahhabî'nin; İstanbul'da bulunan efendi ile Yemen'de bulunan bir Zeydi'nin; Selanik'te bulunan bir Yahudi'yle Hicaz'da bulunan bir Bedevi'nin, Konya'da bulunan bir Türk ile Süleymaniye'de bulunan bir Kürt'ün; Adalar'da bulunan bir Rum'la Van'da bulunan bir Ermeni'nin sosyal ve ruhsal durumu, gelenek ve göreneklere bir değildir. Merkezi yönetim, bir kanun hükmünü bu çeşitli unsurlar üzerinde aynı etki ve kuvvetle uygulama kabiliyetine sahip değildir. Evet biz, kanunların, kavimlerin örf ve adetleri göz önüne alınarak düzenlenmesini, ve bütün unsurların yalnız Osmanlı yüce adı altında köklü surette bağlanarak birleştirilmesini ve bu suretle öteden beri var olan kavimler arası anlaşmazlıkların giderilmesini istiyor, kavimlerin birliğine göre vilayet dairelerinin genişletilmesi ona göre de kanunlar düzenlenmesini esas buluyorduk. Evet biz, her kavmin, her unsurun bu suretle istidadına göre hür bırakılmasını, sosyal çevresinde ilerleme ve gelişme isteğini istediği gibi gerçekleştirmesini istiyorduk. Evet biz, milleti hükümet adına kullanılagelen şiddetten kurtarmak için çalışıyorduk. Çünkü biz, tarihimizden kuvvetle, zorla zaptettiğimiz milletleri ve kavimleri yönetme adına ve ancak tahsildarlık yolunda kullandığımız şiddetle çok şey kaybetmiş olduğumuzu anlıyor ve görüyorduk. Evet biz, dinlerin ve mezheplerin anlaşmazlıklarını siyasi birliğimize engel kabul edemeyiz. Çünkü biz katıyetle biliyoruz ki din başkadır, hükümet yönetimi yine başkadır. Din, insanların Allah ile manevi bağlarını kuvvetlendirir. Hükümet ise insanların doğal olarak gereksinim duydukları ortak çıkarları esaslandırır. Milletler ve kavimler din anlaşmazlığından çok kavmiyet ve teamülüne, adetler ve ahlakına uyulmamasından yakınır, feryat eder, hakkını duyuramayıp işittiremeyince ayaklanır, isyan eder, bağlantılarını siyasi bağlantısını koparmaya bütün kuvvet ve varlıklarıyla çalışırlar. Evet biz etrafımızda



bulunan uygar milletler, hatta bizden ayrılan küçük Balkan hükümetlerinde egemenlik hakkının yönetenlerle yönetilenlerin görevlerinin nasıl belirlenmiş olduğuna dikkat edilmesini, bilimin ve fennin ortaya koyduklarından halkımızın yararlanmasını, insanların bunlar için döke geldikleri kanlar için ibret alınmasını, batının yönetim ve ekonomide geldiği noktaya ulaşmasını, kısaca insanlığa layık insanca bir yaşam, insanlığa layık adamca bir hükümet kurulmasını istiyorduk. İşte biz, sanayi ve ticaretin ve genel olarak memleketin serveti ve vatandaşlarla ilgili başvurularda hükümet tarafından zorlaştırıcı ve vakit kaybettirici müesseselerin giderilmesiyle özel girişime meydan verilmesini, payitahtta ve vilayetlerde geçerli ve fakat her türlü iktidar ve yetkiden arınmış taklit bir yönetim teorisi yerine bir asli ve pratik yönetimin uygulanmasını ve hükümetin uyguladığı her türlü baskı ve zorbalığın ortadan kaldırılmasını, cins ve mezhep ayırt etmeksizin bütün Osmanlı unsurları arasında hukuk eşitliğinin korunmasıyla bir vatan kardeşliği meydana getirilmesini, din özgürlüğüne hiçbir bahane ile tecavüz edilmemesini, Osmanlı saltanatının ve hilafet makamının Osmanlı hanedanında bırakılmasıyla o makama layık haysiyetin Kanun-ı Esasi'nin belirlediği hukuk kuralları içerisinde saldırdan korunmasını istiyorduk. Bugün idaremiz bir meşruti idareyse, egemenlik hakkı milletin elindeyse her bir Osmanlı bu milli egemenliğin bir parçasını meydana getirir. Çıkarını, ilerlemesini inancına göre düşünür, milletin genel vicdanına arz edip ortaya koyar. Bu hakkıdır, meşru ve medeni hakkıdır. Bu hak hiçbir bahane ile yasaklanamaz. Yasaklamaya kalkan mutlak zalimdir²⁵."

Mevlanzade Rıfat'ın inkılapçılık anlayışının altında ise tedrici-tekamül nazariyesi yatmaktadır. Devrimci bir metottan çok evrim modelini andıran ve tabiat kanunlarının sosyal alana indirgenmesiyle ortaya çıkacak bir değişim tarifi bazı yazılarında göze çarpmaktadır. Böylesine bir yaklaşım da pozitivistimin ve sosyal darvinizmin Mevlanzade'nin fikir yapısındaki izleri olarak değerlendirilebilir²⁶.

Mevlanzade Rıfat, Ayan'dan Ahmet Rıza Bey'in Jurnal gazetesinde yayınlanan ve istikbali her koşulda Asya'da gören yazısına karşı cevabi yazısında şu tespitleri yapmaktadır: "İhtiyac-ı milliden başka, bu milletin tefekküründen başka fikirlerle mütehassis olanlar hiçdir. Milletin haricileridir. Asya, Asya nedir, biliyor muyuz? Çatalca bugün İstanbul'un bir kapısı olmuş ise Erzurum da Anadolu'nun bir miftahıdır. Bunu mülhaza ediyor muyuz? Biz Osmanlılar bir Asya devleti teşkil etmedik. Bir

²⁵ Mevlanzade Rıfat'ın Anıları, s. 20-22.

²⁶ Mevlanzade Rıfat'ın Anılar, s. 25-29.



Avrupa devleti tesis etmiş idik. Şekl-i hükümetimizi bugün feda edecek isek Osmanlı İmparatorluğu bir hiç olur. Anadolu'da hangi kışlarımız hangi yollarımız vardır? Emin olalım! Bu hükümeti, bu hilafet-i muzime-i İslamiye'yi tesis eden o eski asabiyet var ise görünmelidir. Hurafâta kurban olmamalıdır. Asya'ya geçecek olunca, geçmeye mecbur olunca bir devlet-i muzime olarak kalabileceğimizi tahayyül etmeyelim. Biz yeniden Asya'da bir devlet-i muzime tesis edemeyiz. Kargı, kalkan devrinde değiliz. Medeniyete, alemler medeniyete gösterebilecek hangi hünerimiz vardır? Asya'da bir devlet-i mu'zime! Arabistan, Kürdistan, Ermenistan ve Turan! Bunlar bir hayat-ı muhayyiledir. Bir maraz-ı gaflettir. Artık tecrübe devrelerinde, demlerinde değiliz. Herkesin, her şeyin cemaziyelevvelini öğrendik. Beş yaşında bir çocuk mektebe devam eder, elif ba okur. Milletimizin, İslamiyet'in elif bası dahi ananâttır. Onu ancak hakkıyla takib edelim. Kürre-i arzı vatan edelim. Fas Sultanlığı'na doğru gitmeye razı olmayalım. Onu hiç düşünmeyelim²⁷." Mevlanzade Rıfat, bu yazısı ile neredeyse zıt bir bakış açısıyla Osmanlı Devleti'nin ve İslam dünyasının Avrupa karşısındaki yenilgisini ve kayıplarını telafi yolunda ve Avrupa ile mücadele konusunda Asya'yı işaret etmekte ve İslam birliği fikrini savunmaktadır. Mevlanzade'ye göre manevi bir kuvvet birliği ile İslam dünyasının yek vücut olması sonrasında Avrupa İslam dünyasının dilini, kültürünü ve hukukunu tanıma yoluna gidecektir²⁸.

Mevlanzade Rıfat Beyin Kürtçü Kimliği

Mevlanzade Rıfat Mütareke yıllarında Kürdistan Teali Cemiyeti'ne katılmış²⁹, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin üyeleri arasında yerini almış ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın destekçileri arasında bulunmuştur³⁰.

Kürt Teali Cemiyeti'ni ılımlı bularak anlaşmazlığa düşen cemiyet mensuplarından bir kısmı İngilizlerin yardımını alarak Diyarbakır merkezli bir Kürt devletinin kurulabileceğini düşünerek İstanbul ve Diyarbakır'da

²⁷ Mevlanzade Rıfat, "İstikbal İçin Maziye mi Dönelim", *Serbesti*, 8 Şubat 1328, s. 1. Bu minvalde şu yazıdaki tespitlere de bkz. Mevlanzade Rıfat, "Hakk-ı İhtilal", *Serbesti*, 11 Kanunusani 1328.

²⁸ Mevlanzade Rıfat, "Hakikate Doğru", *Serbesti*, 28 Kanunusani 1328. Yine Avrupa'ya karşı Osmanlı ittifakı siyasetini şu yazısından anlamaktayız. Bkz. Mevlanzade Rıfat, "Bu Günler", *Serbesti*, 16 Kanunusani 1328.

²⁹ Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925)*, (İstanbul: 1994), s. 183-184.

³⁰ Bilal Şimşir, *Kürtçülük II*, 2. Basım, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009), s. 70 ve Birinci, a.g.e, s. 383.



'Teşkilat-ı İctimaiyye Cemiyeti' adı altında bir cemiyet kurmuşlardır³¹. İstanbul'dan ümidini keserek Güneydoğuya yönelen ve burada bağımsız bir Kürdistan kurmayı amaçlayan bir grup Anadolu hareketi tarafından 1921'de engellenmiş ve bunların girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Bahsi geçen cemiyet üyeleri arasında Mevlanzade Rıfat da bulunmaktadır³².

Mezopotamya'da bir İngiliz mandası kurmanın yolunun kuzeydeki Türkiye sınırında yaşayan Kürtlerle ilgili önemli bir politika geliştirmekten geçtiğini iyi bilen İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, devletinin çıkarları için Kürt halkıyla sıkı bir temasın olması gerektiğine inanmaktaydı. 1919'da Süleymaniye ve Musul bölgesinden Anadolu'ya geçen ve adeta Anadolu'nun Lawrence'i gibi faaliyet gösteren Binbaşı Noel ise Anadolu'daki Kürtçüleri İngiliz emelleri doğrultusunda örgütlemekteydi. Fakat belgelere göre Caltrophe, Lawrence'i Kürtler konusunda aşırı romantik bulmakta ve Majestelerinin Hükümetlerinin Kürt politikası konusunda temkinli, yavaş ve koşullara göre akılcı bir konumda olması gerektiğini dile getirmekteydi. Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı isteklerini dile getirdiği memorandumunu iletildiği sıralarda Anadolu'daki Kürt Teali Cemiyeti liderleri de Bab-ı Ali temsilcileri ile Kürdistan özerkliği konusunu görüşmüşlerdir. Seyit Abdülkadir, Bedirhani Emin Ali Bey ve Mevlanzade Rıfat Bey'in, sadrazamın Ermeniler için Kürt topraklarına neşter vurularak yapılacak bir operasyonun yolunu açan açıklamalarına karşı dile getirdikleri Kürtlerin hakkı ve Kürdistan'ın özerkliği meselesine Bab-ı Ali yetkilileri önce temkinli yaklaşmış ve sadrazamın açıklamasını talihsiz bir değerlendirme olarak nitelemişlerdir. Bu görüşmede Mevlanzade Rıfat 1919'da Kürdistan özerkliğinin Kürtlere tanınması hususunu ve böyle bir statünün Osmanlı çıkarlarına hizmet edeceğini bizzat dile getiren Kürt temsilci olarak ön plana çıkmıştır. Bab-ı Ali adına Avni Paşa ise Paris Barış Konferansı'nda Ermenilerle ilgili böyle bir otonomi hakkının gündeme geldiğini ve Kürtler için böyle bir durumun söz konusu olmadığını ileri sürmüştür. Ancak imparatorluğun parçalanması sürecinde Kürdistan'ın da kendi başının çaresine bakarak özerkliğinin Bab-ı Ali tarafından tanınabileceği konusu bizzat Avni Paşa tarafından kabul görmüştür.³³

Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta Sivas Kongresi sonrasında Kürtçülük faaliyetlerine karışmış ve ilk firarilerden olan kişileri Erzurum'da 15.

³¹ İsmail Göldaş, Kürdistan Teali Cemiyeti, (İstanbul: 1991), s. 196-197.

³² Göldaş, a.g.e, s. 203. Kürdistan Teali ve Teşkilat-ı İctimaiyye Cemiyetlerinin faaliyetleri için ayrıca bkz. Ayhan Aydın, "Mondros Mütarekesi'nden Cumhuriyete Kadar Kürtçülük Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 138, Haziran 2002, s. 143-148.

³³ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), s. 97-99.



Kolordu Kumandanlığı'na ve Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği şifre telgrafta şöyle anlatır: "Müstakil Kürdistan teşkili propagandası yapmakta olan İngiliz Binbaşısı Mister Novil (Noel) yanında Mevlanzade Rifat, Bedirhanîlerden Kâmran, Celâdet ve Cemil Paşazâde Ekrem beyler namındaki zevat ile Malatya'ya gelerek Elâziz Valisi Ali Galip Bey de kendilerine iltihak ile Bedirhanîlerden olan mutasarrıf-ı liva Halil Bey'le müştereken millet ve vatan aleyhinde icraata tevessül eyledikleri ve güya postayı vuranları takip eylemek maksadiyle etraftan ektrat celbine kalkıştıkları istihbar edildiğinden Harput'tan 15'inci Alay Kumandanı makineli tüfekle mücehhez bir müfreze-i askeriye, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki Süvari On İkinci Alay'a mensup bölük Malatya üzerine tahrik edilerek mümaileyhi(m)in tevkifleri eshabına tevessül edilmiştir. Netice ayrıca arz olunacaktır³⁴." Mustafa Kemal Paşa bu minvaldeki bir başka belgede bu sefer Malatya'da bulunan 12. Süvari Alayı Kumandanlığı'na gönderdiği şifre telgrafta Harput Valisi ile Malatya Mutasarrıfı'nın İngilizlerin emellerine hizmet ederek millet ve vatana karşı çeşitli işlere kalkıştıkları, Malatya'da bağımsız bir Kürdistan kurulması için çaba harcayan İngiliz Binbaşısı Noel ile birlikte Kamuran, Celadet, Mevlanzade Rifat ve Ekrem beylerle birleştiklerinden söz etmektedir. Aynı şifrede sözde postayı vuranları izlemek için mutasarrıfın çevreden silahlı Kürtlerin toplandığından hareketle bu 12. Alay'ın bahsi geçen durum karşısında ne gibi bir önlem aldığıının acilen bildirilmesi ve Hısnımansur'daki birliğin derhal Malatya'ya çağırılması istenmektedir³⁵. Mustafa Kemal Paşa Kemah'ta eski milletvekili Sâğırzadelerden Hâlet Beyefendi'ye gönderdiği bir başka şifrede yukarıda bahsi geçen Kürtçülük faaliyetlerine değindikten sonra sultan, millet ve vatan karşıtı bu oluşumların sekteye uğratılması ve silahlı Kürtler ile devletin karşı karşıya getirilmesi ve onların bir isyan içerisinde gösterilmesi çabasının boşa çıkarılması için milletvekilinden ivedilikle önlem olarak sözü edilen Kürt

³⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Eylül 1919'da gönderdiği bu şifre telgraf için (Vesika No:62), bkz. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk Söylev Vesikalar/Belgeler*, 2. Baskı, III. Cilt, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), s. 1308-1310.

³⁵ 64 Numaralı Vesika için bkz. Gazi Mustafa Kemal, a.g.e, s. 1310-1312. Majör Noel (Növil) Olayı için bkz. Mevlanzade Rifat, *Türkiye İnkılâbı'nın İç Yüzü*, Hazırlayan: Metin Hasırcı, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1993), s. 290-306.



gruplarla irtibat kurmasını ve bu minvaldeki katılımların önünün kesilmesini istemektedir³⁶.

Bilal Şimşir'in de tespit ettiği gibi Milli Mücadele sürecinde ilk firari Kürtçüler Cizreli Bedirhan ailesinden Kâmuran, Celâdet ve Halil Ramî; Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem, Mevlanzade Rıfat Beyler ve Diyarbakırlı Hilmi Efendi olmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın şifre telgraflarından da anlaşıldığı üzere tutuklanacaklarını anlayan bu ilk Kürtçü grup önce Urfa'da bulunan İngiliz kuvvetlerine sığınmışlar ve sonra da Suriye'ye geçip Şam'daki Fransız kuvvetlerinin himayesinde ilk Kürtçü grubu teşkil etmişlerdir. Sözü edilen bu ilk Kürtçü yapı, okumuş ve nispeten belirli bir birikimi olan kişilerden oluşmuştur. Kürt kökenli olmayan Harput (Elazığ) Valisi Ali Galip kısa süre sonra bu gruptan ayrılarak önce Suriye tarafına firar etmiş ve ardından da Romanya'ya geçerek Dobruca'ya yerleşmiştir³⁷.

Mevlanzade Rıfat Beyin Milli Mücadele Karşıtlığı

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Heyeti Temsiliye'nin Sivas Kongresi'nden sonra aldığı kararları İstanbul Hükümeti'ne ve Sultana karşı açık bir isyan olarak değerlendiren Mevlanzade Rıfat, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olması sonrasında İttihatçıların bunu bir fırsata dönüştürüp Osmanlı Devleti'ni tasfiye yoluna gittiklerini, bunun için Anadolu'ya silah yığıdıklarını ve Enver Paşa'nın bu planı uygulamak için Rusya'ya gönderildiğini, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın talihinin Enver'inkine baskın geldiğini ve Milli Hareket'in bizzat Sovyet Rusya tarafından desteklendiğini anlatır. Bütün bu gelişmelerin bir planın sonucu olduğunu iddia eder³⁸. Ayrıca Anadolu'daki Kuva-yı Milliye teşkilatını salt bir çetecilik ve eşkıyalık olarak değerlendirir³⁹.

Mevlanzade Rıfat, Ali Galip hadisesi ile ilgili yaptığı değerlendirmede Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Cumhuriyeti için, "Ali Galip tedbirli bir adam olsaydı, şüphesiz az bir kuvvetle (o zaman için) bu gaileyi def edebilir, koca Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarır, her gün şekil ve rengi değişen bu cebri ve gayri tabii cumhuriyetin olmasına ve Anadolu halkının mukaddesatıyla bu derece oynanmasına fırsat vermemiş olurdu⁴⁰." diyerek Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele ve cumhuriyete karşı katı ve sert üslubunu ortaya koymaktadır. Mevlanzade Rıfat "Türkiye İnkılabı'nın İç Yüzü" isimli eserinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Yahudilerin

³⁶ 65 Numaralı Vesika için bkz. Gazi Mustafa Kemal, a.g.e, s. 1312-1313.

³⁷ Bu özlü bilgiler için bkz. Şimşir, a.g.e, s. 67-68.

³⁸ Mevlanzade Rıfat, a.g.e, s. 284.

³⁹ Mevlanzade Rıfat, a.g.e, s. 286.

⁴⁰ Mevlanzade Rıfat, a.g.e, s. 280.



oluşturduğunu iddia eder ve Anadolu'daki milli hareketi de tamamıyla İttihatçıların devamındaki bir yapı olarak anlatır. Milli Mücadele'yi Osmanlı Devleti'ni yıkmak için oluşturulmuş bir dış proje gibi değerlendirir. Bu çerçevede mütareke sürecinde kaleme aldığı yazılardan birisinde bu düşüncelerini şöyle hikaye eder: "Sulh konferansına mayısın on dördüncü günü davetliyiz. Devlet ve millet namına korkunç dakikalar içindeyiz. Mazinin, harp senelerinin ve bu günlerin hesabı rü'yet edilecektir. Alman hesabına harbe girmenin, harp senelerinde enva'-ı cinayet irtikap etmiş bulunmanın, hâl-i hazırda dahi gösterilmekte olan taşkınlıkların hesabı sorulacak ve ona göre ah! ceza verilecektir. Vatanımızın en kıymetdar kısımları, payitahtımız işgal altındadır. Buna da mütareke aylarında irtikap edilen hata ve fecayi' sebep olmuştur. Bu elim hakikatler nasıl unutulabilir? Bu sütunlarda defaatle yazdık. Canilerin tedip ve tecziyesi lüzumunu ihtar ettik. Millet, devletin nâsiyesine sürülen kanlı lekelerin tathirini istedik. Maalesef kimseye meram anlatamadık. Harp müsebbipleri, taktik ve tehcir failleri, ihtikar mürtekepleri, hırsız ümera ve zâbitan cezasız kaldıkça konferans huzurunda hukukumuzu müdafaada şüphesiz güçlük çekeceğiz. Kabul edilmiş bir düstur vardır: Her millet amâline göre fayda veya zarar görür. Felah ve helakî efaline tabidir. İnsaf ile muhakeme edelim: İttihat ve Terakki'nin ve bu günkü yardımcısı Mustafa Kemal ve yârânının bu zavallı masum millete ettikleri fenalıklar cezasız bırakılması müddeti alemin efkarı umumiyesine ne kadar acı tesirler vermiştir. Hükümetimizi ne kadar elim bir şekle sokmuştur. Mütarekeden sonra gelen hükümetlerin hatalarını bu defa olsun Ferid Paşa'nın hemen tamir etmesi lazım gelmez miydi? Ferid Paşa, marazı teşhis edilmiş bir hastanın tedavisini şahane bir hattı hümayun ile deruhte etmiştir. Anadolu'da elan adam asılıp kesilmektedir. Fesad merkezi ise defaatle söylediğimiz gibi İstanbul olduğu halde bugüne kadar kime layık olduğu ceza verilebildi? Anadolu eşkıyanın muhbirleri, katilleri, yârânı serbest serbest payitahtın sokaklarında gezmektedirler. Bunu yar da ağyar da görmektedirler. Cism-i devlet hastadır. Kesb-i hayat edebilmesi bir ameliye-i cerrahiye muhtaçtır. Başka türlü çaresi yoktur⁴¹."

Bu makaleden de açık ve net bir şekilde anlaşıldığı üzere Mevlanzade Rifat Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya düşmanlığa varan bir muhalefet beslemektedir. Milli hareketi ve lideri Mustafa Kemal Paşa'yı

⁴¹ Mevlanzade Rifat, "Hâlâ mı?", *Serbesti*, 22 Nisan 1920, s. 1.



İttihatçuların Anadolu'daki temsilcisi olarak değerlendirerek Anadolu'daki Kuva-yı Milliye'yi eşkıyalık yapmakla ve İtilaf Devletleri nezdinde Osmanlı Hükümeti'ni zor duruma düşürmekle suçlamaktadır. Ancak Mondros Mütarekesi sonrasında yangın yerine dönmüş Anadolu'nun işgal altındaki bölgelerinde düşman mezaliminden, Ermenilik ve Rumluk iddiası ve projesi ile Anadolu'nun emperyalist paylaşımına konu edilmesi meselesinden ve düşürüldüğü müstemleke konumundan hiç bahsetmemektedir. Mevlanzade katı bir İttihat ve Terakki düşmanlığı ve kini ile hareket ederek memleket meselelerinin çözümünü teslimiyetçi ve müstemleke sistemi ile uyumlu bir modelde aramaktadır. Mensubu olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Kürt Teali Cemiyeti'nin İngiliz himaye sistemini benimsemekte ve tıpkı kendisi gibi düşünen anglofil Ferid Paşa kabinesinin politikalarıyla uyum göstermektedir.

Tıpkı Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında Sultanla ve hükümetlerle karşı karşıya gelerek ülkeyi terk etmek zorunda kalışı gibi Mevlanzade bu sefer Milli Mücadele'nin zafer ile sonuçlanması ile birlikte –Büyük Taarruz'un ertesinde- İstanbul'u terk etmiştir. 1923'te bir ara Köstence'de bulunmuş, daha sonra Yunanistan'a geçmiş ve San Remo'ya Sultan Vahideddin'in yanına giderek Anadolu'daki Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milli harekete karşı bir Kürt ihtilal hareketi fikrini ortaya atmıştır. Sultan Vahideddin'e kendisini bir Kürt ihtilalci lider olarak tanıttıysa da Vahideddin tarafından bu fikri karşılık bulmamış ve tekrar Atina'ya dönmüştür⁴².

Bu arada 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra yeni Türk devleti Milli Mücadele'ye ve vatana ihanet suçu kapsamında bir '150'likler Yasası⁴³ çıkarmıştır. Mevlanzade Rıfat da 150'likler dahilinde 97 sıra numarası ile vatandaşlıktan çıkarılmıştır⁴⁴.

Yaşamının son zamanlarını Halep'te geçiren Mevlanzade Rıfat 1927'de kurulan Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetlerine belirli bir ölçüde katılmıştır. 150'likler kapsamında kendisi gibi Halep'te sürgünde bulunan Refik Halit (Karay)'la birlikte bir ögle yürüyüşü esnasında kalp sektesinden ölmüştür (8 Eylül 1930)⁴⁵.

⁴² Birinci, s. 383-384. Yalnız burada şu noktaya işaret edilmelidir. Tarık Zafer Tunaya Kürdistan Teali Cemiyeti ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurucuları ve müdavim üyeleri arasında Mevlanzade Rıfat'ı zikretmemektedir. Bkz. Tunaya, a.g.e, s. 429-431 ve s. 434-438.

⁴³ Lozan bağlamında 150'liklerle ilgili yasal süreç hakkında bkz. Kamil Erdeha, *Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998), s. 15-16 ve Şimşir, a.g.e, s. 71-72.

⁴⁴ Erdeha, a.g.e, s. 198-199.

⁴⁵ Birinci, a.g.e., s. 384.



Mevlânzade Rıfat Beyin Eserleri

Mevlânzade Rıfat'ın II. Meşrutiyet öncesinde matbuat hayatında yazıp yazmadığı hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Meşrutiyet Döneminde ise Mevlânzade günün en önemli politik konularında ateşli yazılarıyla ve sert üslubuyla matbuat sahasında kendisinden söz ettirir konuma gelmiştir. Ziya Şakir, 'hürs ve şöhretin çılgın bir meclûbu ve Türk değil' tespitini yaparken Mevlânzade'nin hem bu yönüne hem de Kürtçü kimliğine işaret etmiş olmalıdır. Mevlânzade II. Meşrutiyet ve Mütareke devirlerinde Serbesti, Faruk, Ceht, İnkılâb-ı Beşer ve Hukûk-ı Umumiye gazetelerinde yazılar kaleme almıştır. Mevlânzade'nin basılan ilk eseri, 'Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim (62 sayfa)'dir. Bu ilk eserin üzerinde basım yeri belirtilmemiş olmasına rağmen 27 Şevval 1328 (10 Kasım 1909) tarihi yazılıdır. İkinci eseri Yemen hakkında Dahiliye Nazırı Talat Beye hitaben kaleme alınan, 'Yemen Hakkında Dahiliye Nâzırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha (Kahire, 18 Kanunısanı 1326, 16. S) isimli Yemen hakkında ve orada meydana gelen isyanlarla ilgili bilgiler veren bir rapordur⁴⁶. Bu eserde de basım yeri tam olarak belli değildir. Mevlânzade'nin en önemli kitaplarından birisi 'İnkılâb-ı Osmanîden Bir Yaprak Yahud 31 Mart 1325 Kıyamı' isimli iki ciltlik eseridir. 31 Mart Vak'ası'nın önemli tanıklarından olan Mevlânzade'nin gözüyle kaleme alınan bu eser formalar halinde bastırılmış ve birinci formasında Kahire 18 Rebiüssani 1329 (18 Nisan 1911) ibaresi yer almaktadır. Bu eserin 175 sayfadan ibaret olan birinci forması Berire Ülgenci tarafından '31 Mart-Bir İhtilalin Hikayesi' ismiyle sadeleştirilmiş ve 194 sayfa olarak 1996'da İstanbul'da yayınlanmıştır. Kitabın ikinci kısmının yalnız 64 sayfası elde mevcuttur, Mevlânzade'ye ait kitapların 120 bin forması Mısır'da devlet tarafından müsadere edildiğinden bahsi geçen kitabın tam nüshası Türkiye'deki kütüphanelerde bulunmamaktadır. Mevlânzade'nin İstanbul'da basılan ilk eseri 'Hakk-ı Vatan Yahud Tarik-i Mücahede'de Hakikat Ketm Edilemez (Serbesti Matbaası, 1328, 109 S.)'dir. Kamil Paşa Hükümeti zamanında 1912'de basılan bu kitabı, Mevlânzade'nin biyografisi ve özellikle siyasi hayatı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eser 'Mevlânzade Rıfat'ın Anıları (İstanbul, 1992) ve Sürgün Hatıralarım (İstanbul, 2009) şeklinde Osmanlıca'dan çevrilerek yayınlanmıştır. Mevlânzade bir süre bulunduğu

⁴⁶ Mevlânzade Rıfat'ın Anıları, s. 89.



Romanya Köstence’de ‘Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler-Türkiye’yi Yıkan Yahudiler (Dobruca Juna Matbaası, 1923, 16+14 S.)’ isimli risaleyi yayınlamıştır. İyi bir Yahudi aleyhtarı olan Mevlanzade bu eserinde Osmanlı Devleti’ni Yahudilerin ve Siyonistlerin yıktığını ileri sürmektedir. Mevlanzade’nin bilinen son eseri ‘Türkiye İnkılabı’nın İç Yüzü (El Vahit Matbaası, Halep 1929) iki fasıl halinde basılmış ve bu eserin sadeleştirilmiş tam metni İstanbul’da 1993 yılında 355 sayfa olarak yayınlanmıştır⁴⁷. Mevlanzade’nin en önemli eserlerinden birisi olan ‘Türkiye İnkılabı’nın İç Yüzü’nde yazar, İttihat ve Terakki karşıtlığının yanı sıra Milli Mücadele’ye ve Mustafa Kemal Paşa’ya da muhalif bir anlayış takınarak fikirlerini serdetmektedir. Tehcir Olayı’nda Ermenilerin savaş sırasındaki taktiki iddialarını dile getiren bu eser, Osmanlı Devleti ve Türkiye karşıtı Ermeniler tarafından sıkça başvurulan bir kaynak olagelmıştır.

Sonuç

Mevlanzade Rifat düşünce tarihi bakımından ilginç örnekleri üzerinde ihtiva eden ve zamanla dönüşen ideolojik kimliğiyle dikkat çeken II. Meşrutiyet Dönemi matbuat ve siyaset sahasının önemli yazarlarından ve siyaset adamlarından birisidir. Ancak hayatı hakkında elde bulunan bilgiler onu bütün yönleriyle tanıma imkanını zayıflatmakta ve ona ait ideolojik ve siyasi kimlik tahlilini belirli bir ölçüde sınırlandırmaktadır. Mevlanzade Rifat muhalefet kavramı ile özdeşleşen bir mizaca sahiptir. Sultan II. Abdülhamit zamanında Sultan Reşat’ın adamı olduğu gerekçesiyle Yemen’in Sana şehrinde sürgünde yaşamış, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’a dönmüş, II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesi için Ermeni cemiyetleri ve daha sonraki dönemde Kürt Teali Cemiyeti’nin lideri olan Seyit Abdulkadir ile iş birliği yapmıştır. Kısa sürede İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve Meşrutiyet hükümetlerinin-özellikle Yusuf Kamil Paşa Hükümeti- amansız rakibi olmuştur. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti’nin bir üyesi olarak cemiyetin yayın organı olan Hukuk-ı Umumiye’nin sorumlu müdürlüğünde bulunmuştur. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti’nin faaliyetleri Yusuf Kamil Paşa hükümeti tarafından engellenince Hukuk-ı Umumiye aracılığıyla hükümet politikalarına çok sert bir dil kullanarak karşılık vermiştir. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti’ni bazı noktalarda hükümet ile anlaşır vaziyette bularak arkadaşı Hasan Fehmi ile bu cemiyetin yayın organı olan Hukuk-ı Umumiye’den ayrılarak Serbesti gazetesini kurmuştur. Serbesti’de yayınlanan yazılarda genelde liberal Osmanlılık ideolojisi,

⁴⁷ Bu önemli bilgiler için bkz. Birinci, a.g.e, s. 384-385. Mevlanzade’nin eserleri değerlendirilirken eldeki anıları, ulaşılabilen eserleri ve çeşitli gazete yazılarından da yararlanılmıştır.



Meşrutiyet, hürriyet, Kanun-ı Esasi ve kanun üstünlüğü ilkesi, Osmanlı anasının birliği, Avrupalılaşıma, tedrici tekamüle dayalı inkılap fikri, Avrupa'ya karşı İslam birliği gibi fikir planındaki yazıların yanı sıra, hükümetlerin günü birlik politikalarının eleştirisi, Balkan Savaşları ve Osmanlı Devleti vb. konulara da yer verilmiştir.

31 Mart Olayı'ndan hemen önce Serbesti'nin İttihatçılara ve dönemin hükümetlerine karşı takındığı tavır ve Ahrar Fırkası'nın bir yayın organı gibi hareket etmesi olayların halk, ulema ve ordu arasında hızlı ve ateşli bir başkaldırıya dönüşmesini tetiklemiştir. Mevlanzade Rifat her ne kadar olayların çıkışında bir müdahalesinin olmadığını dile getirirse de subay arkadaşı Ali Galip Beyin de belirttiği gibi Serbesti'de kaleme aldığı hararetle muhalefet içerikli yazılar 31 Mart'taki ayaklanmacıları cesaretlendirmiş ya da isyan sürecini hızlandırmıştır. Mevlanzade Rifat kendi ifadesiyle bir Ahrar Fırkası üyesi olmamakla birlikte Ahrar'ın adem-i merkezîyet temelli programını ve politikalarını, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı her eylemini desteklemiştir. 31 Mart Olayı'ndan sonra yurdu terk eden Mevlanzade Rifat Mısır, Atina ve Paris ekseninde siyasi ve ideolojik faaliyetlerini sürdürmüştür. Yurt dışı muhalif isimlerin simgesi konumundaki Şerif Paşa ile Paris'te Serbesti'yi on iki nüsha olarak yayınlamayı başarsa da aralarındaki sözleşme çeşitli anlaşmazlıklardan dolayı sona ermiş ve Serbesti'nin Paris yayını da böylece sona ermiştir. Atina'da Rumların da desteğini alarak Faruk ve Ceht gazetelerini çıkarmıştır. İstanbul'a döndükten sonra Serbesti'yi tekrar çıkarmaya başlasa da 1912'de gazetesi yeniden tatil edilmiştir. Mütarekeden sonra ise ilk kurulan siyasi yapı olan Radikal Avam Fırkası'na liderlik etmiş ve bu fırkanın yayın organı olan İnkılab-ı Beşer'i yayınlamıştır. Mütareke döneminde II. Meşrutiyet yıllarındaki hararetle liberal Osmanlılık ve Osmanlı birliği fikrini terk eden Mevlanzade Rifat siyasi Kürtçü kimliği ile ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Kürt Teali Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Teşkilât-ı İctimaiyye Cemiyeti üyeleri arasında yer almıştır. Milli Mücadele'ye, milli hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya fikir ve aksiyon planında karşı duran Mevlanzade Rifat, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını İttihatçılığın Anadolu'daki bir devamı olarak görmekte ve Anadolu'daki milli hareketi Osmanlı Devleti'ni sulh planında zora düşüren bir eylem olarak değerlendirmektedir. Mevlanzade



Rifat müstakil Kürdistan'ın kurulması için Bab-ı Ali nezdinde Seyit Abdülkadir, Bedirhani Celadet, Kamuran ve Emin Ali Beylerle girişimlerde bulunmuş, Binbaşı Noel ile işbirliği yapmış ve Sivas Kongresi'nin sabote edilmeye çalışıldığı Ali Galip Olayı'nda adı geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Mevlanzade Rifat'ın bu Kürtçü ve milli hareket karşıtı eylemlerini sert bir üslupla eleştirmektedir. Milli Mücadele'nin Büyük Taarruz ve Başkumandanlık zaferi ile sonuçlanması ile birlikte Mevlanzade Rifat yurt dışına çıkmıştır. Mevlanzade Rifat çıkarılan 150'likler Yasası sonucu 97 sıra numarasıyla vatana ihanet ve Milli Mücadele karşıtlığı suçları kapsamında vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Bir süre Romanya, İtalya ve Yunanistan'da yaşadktan sonra Suriye'nin Halep şehrine yerleşmiştir. Mevlanzade Rifat bir ara San Remo'da Sultan Vahidettin'e kendisini bir Kürt ihtilalcisi olarak tanıtmak suretiyle milli harekete karşı Kürt isyanının yolunu aralamaya çalışsa da Sultan kendisini hiçbir şekilde ciddiye almamıştır. Bir Kürt-Ermeni ortak cemiyeti olarak teşekkül eden Hoybun'un faaliyetlerine de katılan Mevlanzade Rifat Halep'te sürgün hayatı esnasında 1930'da vefat etmiştir.

Karmaşık bir muhalif kimlik karakterinin sahibi olan Mevlanzade Rifat'ın fikri ve siyasi serüveni Meşrutiyetçi liberal Osmanlılık düşüncesi ile başlayarak II. Abdülhamit'i tahttan indirme planıyla aksiyon sahasına intikal etmiştir. Mevlanzade Rifat'ın liberal Osmanlı düşüncesinde Osmanlı unsurlarının birliği, hürriyetlerin genişletilmesi ve kanun üstünlüğü ilkesi dikkat çekmektedir. Diğer taraftan laik-seküler bir anlayışla devlet ve toplum hayatının şekillendirilmesi, tedrici-tekamül esaslı bir inkılap anlayışı, tabiat kanunlarının sosyal bilimlere uygulanarak bir sosyal gelişme teorisinin oluşturulması Mevlanzade Rifat'ın fikir yapısının oluşumundaki ana metotlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mevlanzade Rifat'ın II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtlığı ile süren muhalefetine, bir de Osmanlı Devleti'nin Siyonistler tarafından yıkıldığı tezine binaen Yahudi aleyhtarlığı eklenmiştir. Mevlanzade Rifat İttihatçıların tamamını Yahudilerin emellerine hizmet etmekle suçlamaktadır.

Mevlanzade Rifat'ın muhalefet anlayışı Milli Mücadele döneminde siyasi Kürtçülük kimliğiyle kendisini göstermiş ve Anadolu'daki milli harekete karşı Kürtçü ve mandacı cemiyetlerin yanında yer almıştır. Milli hareketin zaferinden sonra yurt dışındaki muhalefeti ise siyasi Kürtçülük düşüncesi etrafında devam etmiştir.



Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Aydın, Ayhan, "Mondros Mütarekesi'nden Cumhuriyete Kadar Kürtçülük Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 138, Haziran 2002.

Birinci, Ali, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2001.

Erdeha, Kamil, *Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk Söylev Vesikalar/Belgeler*, 2. Baskı, III. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Göldaş, İsmail, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: 1991.

Kıbrıslızâde Şevket, "Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey", *Serbesti*, 15 Mart 1325, s. 2.

Mevlânâzade Rıfat'ın Anıları, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları, 1992.

Mevlânâzade Rıfat, *Türkiye İnkılâbı'nın İç Yüzü*, Hazırlayan: Metin Hasırcı, İstanbul: Pınar Yayınları, 1993.

Mevlânâzade Rıfat, "Cani Haydar Bey", *Serbesti*, 14 Teşrinisani 1324, s. 4.

Mevlânâzade Rıfat, "Bu Derece Ricalden Mahrum muyuz?", *Serbesti*, 20 Temmuz 1328, s. 1.

Mevlânâzade Rıfat, "Yazdıklarım", 23 Temmuz 1325, s. 2 ve 3.

Mevlânâzade Rıfat, "Hakk-ı İhtilal", *Serbesti*, 11 Kanunusani 1328.

Mevlânâzade Rıfat, "Musavat-ı Umumiye ve Osmanlılık", *Serbesti*, 10 Teşrinisani 1324, s. 2.

Mevlânâzade Rıfat, "İstikbal İçin Maziye mi Dönelim", *Serbesti*, 8 Şubat 1328, s. 1.

Mevlânâzade Rıfat, "Hakk-ı İhtilal", *Serbesti*, 11 Kanunusani 1328.

Mevlânâzade Rıfat, "Bu Günler", *Serbesti*, 16 Kanunusani 1328.

Mevlânâzade Rıfat, "Hâlâ mı?", *Serbesti*, 22 Nisan 1920, s. 1.

Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925)*, İstanbul: 1994.



31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi, Sadeleştiren: Berire Ülgenci, İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.

Öke, Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

Sürgün Hatıralarım, Yayına Hazırlayan: Mithat Kutlar, İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.

Şerif Paşa Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakki'ye Muhalefet, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.

Şimşir, Bilal, *Kürtçülük II*, 2. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul: Arba Yayınları, 1995.

Gazeteler

Serbesti: 5 Teşrinisani 1324, 11 Mart 1325, 12 Mart 1325, 13 Mart 1325, 14 Mart 1325, 18 Mart 1325, 28 Mart 1325.

